

การพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ Creative Tourism Development by the Community on The Land of Volcanoes-Buriram

สรพรเพชร เพียรจัด^{1*} จารินี ม้าแก้ว²

Sanphet Peanjud^{1*} Jarinee Makaew²

Received: January 14, 2021

Revised: May 15, 2021

Accepted: May 25, 2021

บทคัดย่อ

โครงการเรื่องการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ มีวัตถุประสงค์
1) เพื่อพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
2) เพื่อยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ 3) เพื่อ
ประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน เจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ
จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้นำและอาสาสมัครในชุมชนเจริญสุข ร่วมเป็นคณะทำงานบริหารจัดการ จำนวน
ทั้งสิ้น 30 คน งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยแบบผสม (Mixed Method) ใช้เครื่องมือเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ผลการดำเนินโครงการ พบว่า 1) การพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข
อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 5 ช่องทาง ผ่านโปรแกรมการท่องเที่ยว 3 โปรแกรม ได้แก่ โปรแกรม
ศึกษาฐานเรียนรู้ผ้าภูอัคนี โปรแกรมการศึกษาธรรมชาติทางเส้นรถอีแต๊ก และโปรแกรมการศึกษาธรรมชาติเส้น
ทางเดินเท้า 2) การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ
จังหวัดบุรีรัมย์ 9 ด้าน ได้แก่ ด้านมัคคุเทศก์ ด้านการจัดการโฮมสเตย์ ด้านต้อนรับอาหารพื้นถิ่น ด้านการเป็นเจ้าบ้าน
ที่ดี ด้านการดูแลรักษาต้นทุนทางธรรมชาติ ด้านประเพณีของนักท่องเที่ยวและการสร้างความพึงพอใจ ด้านสินค้า
ของที่ระลึกและระบบการตลาด ด้านการสร้างโปรแกรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ ด้านการสร้างสมดุลทางการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศอย่างยั่งยืน 3) การประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน
เจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและศักยภาพของ
แหล่งท่องเที่ยว เกิดกลไกการบริหารจัดการท่องเที่ยวชุมชน เกิดแผนบูรณาการความร่วมมือทุกภาคส่วน มีหน่วย
งานภาคีเครือข่ายร่วมดำเนินการ 11 หน่วยงาน เกิดการกระจายรายได้เฉลี่ยละ 350 บาท ต่อคนต่อวันของการจัด
กิจกรรมการท่องเที่ยว

คำสำคัญ : การพัฒนา, การบูรณาการ, การจัดการความรู้, การสร้างสมดุลอย่างยั่งยืน,

^{1*} อาจารย์ ดร.สรพรเพชร เพียรจัด สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาเทคโนโลยีวิศวกรรมไฟฟ้า คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

^{1*} Lecturer Dr. Sanphet Pianjud, Department of Art Education, Faculty of Education, Buriram Rajabhat University

² Assistant Professor Dr. Department of Electrical Engineering Technology Faculty of Industrial Technology Buriram Rajabhat University Email : san_chiro@hotmail.com Tel : 091 914 9291

บทนำ

งานวิจัยเรื่องการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและอาชีพในการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน เป็นงานวิจัยที่เน้นการสร้างความสามารถในการแข่งขันโดยการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนท่องเที่ยวพัฒนาทักษะของผู้ประกอบการท่องเที่ยวสร้างความเข้มแข็งของทุนทางวัฒนธรรมและความเข้มแข็งของชุมชน ตามยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) เน้น “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ยึดหลักการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ลดความเหลื่อมล้ำและขับเคลื่อนการเจริญเติบโตจากการเพิ่มผลผลิตภาพการผลิตบนฐานการใช้นวัตกรรม ใช้กลยุทธ์ด้านนวัตกรรมบูรณาการวิจัยและพัฒนากับการนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เป็นการขับเคลื่อนการพัฒนาในทุกภาคส่วนในระดับพื้นที่ท้องถิ่นและชุมชนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560– 2564) เป็นการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับภาคีเครือข่ายในการสร้างศักยภาพให้กับพื้นที่ เพื่อพร้อมรับกับการเติบโตเป็นชุมชนท่องเที่ยวของจังหวัดบุรีรัมย์ อีกทั้งยังเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทั้งจากภาคการศึกษา จากภาคภาคีเครือข่าย ร่วมกันออกแบบกระบวนการ ที่จะนำองค์ความรู้และนวัตกรรมไปเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน รวมถึงสร้างกิจกรรมที่จะดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้เข้ามา มีส่วนร่วมมากที่สุดเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เกิดการนำงานวิจัยไปสู่การใช้ประโยชน์ ตามเป้าหมายของการพัฒนาประเทศได้

จังหวัดบุรีรัมย์มีแนวโน้มการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการเป็นเมืองท่องเที่ยวทางกีฬาสูงขึ้น อย่างรวดเร็วตลอด 5 ปีที่ผ่านมา โดยในเดือนตุลาคม 2561 นี้ จะมีการจัดการแข่งขัน Motor GP ระดับโลก ซึ่งจะทำให้จังหวัดบุรีรัมย์มีนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศหลั่งไหลเข้ามาเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ชุมชนเจริญสุขเป็นที่ตั้งของเขาวังซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งที่ตั้งอยู่บนเส้นทางจากอำเภอนางรองไปเขาพนมรุ้ง ก่อนการเดินทางไปท่องเที่ยวยังเขาพนมรุ้ง ปราสาท หินเมืองต่ำ เขาระโดงและปิดท้ายที่สนามโอบอบายฯ นักท่องเที่ยวสามารถแวะเที่ยวไหว้พระที่วัดเขาพระอังคาร และเข้าศึกษาธรรมชาติบริเวณรอบเขาวัง พักผ่อนและรับประทานอาหารพื้นถิ่น ที่โฮมสเตย์บ้านเจริญสุข ชมการทอผ้าภูอัคนีและซื้อเป็นสินค้าของที่ระลึกได้ เส้นทางท่องเที่ยวนี้ เป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่ทางท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดบุรีรัมย์จัดทำเป็นเส้นทางให้นักท่องเที่ยวได้แวะเที่ยวและเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่มีทั้งการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้นักท่องเที่ยวได้เลือกท่องเที่ยวตามความชอบ และจะทำให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับทั้งคนในชุมชนและจังหวัดได้เป็นอย่างดี

เขาวังเดิมชื่อ ภูเขาลอย เป็นภูเขาไฟ 1 ใน 6 ลูกที่ดับสนิทแล้วอยู่ตรงข้ามทางด้านทิศตะวันตกของเขาพนมรุ้งประมาณ 15 กิโลเมตร เขาวังเกิดจากการปะทุของภูเขาไฟ ยุคควอเทอร์นารี อายุประมาณ 700,000 ปี จุดที่เป็นปากปล่องใหญ่อยู่ที่เขาระโดงซึ่งเป็นจุดสูงสุด เกิดจากหินหลอมละลายปะทุออกมาแล้วเย็นตัวเร็ว จึงพอกสะสมในทางดังกล่าวเกิดเป็นเนินเขาสูงชันแบบ Plug Dome เขาวังมีแนวหินลาวาที่ปกคลุมพื้นที่แผ่กว้างเป็นอันดับ 2 ของประเทศไทยรองจากเขาระโดงมีพื้นที่ประมาณ 90 ตารางกิโลเมตร โดยแสดงให้เห็นเป็นช่องทางการไหลอยู่หลายจุด แสดงให้เห็นถึงการปะทุระเบิดที่มีความรุนแรงกว่าภูเขาไฟลูกอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด เมื่อมองจากมุมสูงเขาวังมีรูปร่างคล้ายนกกางปีกคว่ำหน้าหันหัวไปทางทิศใต้ ซึ่งสอดคล้องกับประวัติลายแทงพระธาตุพนม (พ.ศ.8) ที่ได้จารึกไว้ว่ามีการนำพระอังคารธาตุของพระพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ที่เขาลอยซึ่งมีรูปร่างสวยงามเหมือน พญาครุฑนอนคว่ำหน้า ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดเขาพระอังคาร ซึ่งเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมที่สวยงามแปลกตากมีใบเสมาโบราณสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) ที่แกะสลักจากหินบะซอลต์แห่งเดียวในประเทศไทย (วันดี เจริญสวัสดิ์กิจ, 2557)

โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและอาชีพในการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน นี่เป็นโครงการที่มุ่งเน้นบูรณาการให้เกิดการนำมาใช้ประโยชน์สู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ให้มีความเข้มแข็งและมีความพร้อมในการจัดการชุมชนท่องเที่ยวของตนเองได้ โดยในกระบวนการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายทั้งภาควิชาการ ภาคนโยบาย ภาครัฐ และชุมชน เพื่อให้เกิดการใช้ องค์ความรู้และนวัตกรรมจากงานวิจัย ที่สามารถรองรับแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของอำเภอของจังหวัดบุรีรัมย์ได้ และโครงการนี้เป็นการสร้างเศรษฐกิจฐานนวัตกรรมของประเทศตามนโยบาย 4.0 เป็นการสร้างเศรษฐกิจทั้งในระดับชุมชน จังหวัดและประเทศจากศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นการยกระดับธุรกิจท่องเที่ยวชุมชนซึ่งเป็นธุรกิจบริการให้กลายเป็น High Value Service ต่อไปได้ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายรัฐบาล และยุทธศาสตร์การวิจัยของชาติ นอกจากการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนและจังหวัดได้แล้ว ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นคือยังเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญที่ควรค่า แก่การอนุรักษ์ทั้งทางประวัติศาสตร์และทางความหลากหลายทางชีวภาพให้คนรุ่นใหม่ในอนาคตได้ศึกษา ซึ่งผลลัพธ์และผลผลิตที่จะเกิดขึ้นจากโครงการนี้จะสร้างผลกระทบเชิงบวกด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งต่อชุมชน สังคม จังหวัดบุรีรัมย์และประเทศชาติต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ขอบเขตการวิจัย

1. ด้านประชากร ในการศึกษาวิจัยเป็นประชากรที่อยู่ในชุมชนเจริญสุขที่มีบทบาทหน้าที่ในการอนุรักษ์ป่าเขาอังคารประกอบด้วย 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเจริญสุข หมู่ 1 บ้านเจริญสุข หมู่ 12 และ บ้านสายบัว หมู่ 14
2. ด้านเนื้อหา ซึ่งแบ่งการศึกษาเป็น 3 ระยะ คือ 1) มุ่งเน้นการประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ 2) มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ 3) มุ่งเน้นการพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
3. ด้านพื้นที่
พื้นที่ดำเนินการ ได้แก่ ชุมชนเจริญสุข ตำบลเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยเรื่อง การพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ แบ่งการดำเนินงานวิจัยเป็น 3 ระยะ ตามวัตถุประสงค์ดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ

จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนการเตรียมการ

- 1.1 คำนวณแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 1.2 ประชุมชี้แจงและทำความเข้าใจ
- 1.3 ศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยว
- 1.4 การสำรวจเกณฑ์การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน
- 1.5 คัดข้อมูลสู่ชุมชน

ระยะที่ 2 การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

- 2.1 จัดเวทีสรุปบทวนและวางแผนปฏิบัติการ
- 2.2 จัดอบรมเชิงปฏิบัติการการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน
- 2.3 ปฏิบัติการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน

ระยะที่ 3 การประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

- 3.1 ประชุมวางแผนการพัฒนาตลาดและการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
- 3.2 ทดลองตลาดและการบริหารจัดการการท่องเที่ยว
- 3.3 วิเคราะห์ความพึงพอใจและการยอมรับของนักท่องเที่ยว
- 3.7 ถอดบทเรียนและวัดผล
- 3.5 วิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

การนำเสนอสรุปผลวิจัย คณะวิจัยขอเสนอเป็นภาพรวมและข้อสรุปผลการวิจัยที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ตามลำดับดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า

1.1 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน (Baseline data) ด้านการท่องเที่ยว พบว่า ชุมชนเป้าหมายมีขีดความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ท้องถิ่น ดังนี้ 1) ชุมชนและมีแผนธุรกิจด้านการท่องเที่ยวชุมชน หรือแผนชุมชนด้านการท่องเที่ยวต่อเนื่อง 1 พื้นที่ ชุมชนเจริญสุข ครอบคลุม 3 หมู่บ้าน ผลิตภัณฑ์และโปรแกรมการท่องเที่ยว ได้แก่ 1) โปรแกรมศึกษาฐานเรียนรู้ผ้าภูอัคนี 2) ผลิตภัณฑ์ผ้าภูอัคนี และผลิตภัณฑ์ไข่เค็มภูเขาไฟ จำนวนนักท่องเที่ยวในชุมชนเป้าหมายเพิ่มขึ้นรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น (ย้อนหลัง 3 ปี 60-62) ชุมชนมีรายได้จากนักท่องเที่ยว ระหว่าง 100 – 400 บาท/ครั้ง กลยุทธ์การตลาดและสื่อเพื่อการสื่อสารการตลาด ได้แก่ ส่วนราชการนำพา นักท่องเที่ยวเดินทางมาเอง บริษัททัวร์ Facebook, YouTube, TVC

1.2 เกณฑ์การประเมินมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน สามารถสรุปออกเป็น 2 ด้านได้ดังนี้ 2.1) ศักยภาพชุมชนตามเกณฑ์มาตรฐาน ททช.พบว่า ค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ที่ 2.04 และมีค่าคะแนนที่

มากที่สุด คือ ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนมีค่าเฉลี่ยที่ได้อยู่ที่ 2.66 รองลงมาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบและยั่งยืน มีค่าเฉลี่ยที่ได้อยู่ที่ 2.40 ด้านคุณภาพการบริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีค่าเฉลี่ยที่ได้อยู่ที่ 1.95 การจัดการเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตที่ดี มีค่าเฉลี่ยที่ได้อยู่ที่ 1.75 และกลุ่มท่องเที่ยวมีการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน มีค่าเฉลี่ยที่ได้อยู่ที่ 1.42 และ 2.2) ศักยภาพชุมชนตามมาตรฐาน (GSTC) พบว่า ผลการประเมินจำแนกออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านการจัดการ มีค่าคะแนนเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 2.46 2) ด้านเศรษฐกิจ มีค่าคะแนนเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 2.10 3) ด้านสังคม มีค่าคะแนนเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 2.09 4) ด้านสิ่งแวดล้อม มีค่าคะแนนเฉลี่ยรวมอยู่ที่ 2.44

1.3 ความต้องการของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้างังการ จากการศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยวโดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน พบว่า เป็นเพศหญิง อยู่ในช่วงอายุ 31-45 ปี และมีการศึกษาในระดับปริญญาตรี มีรายได้ในช่วงต่ำกว่า 10,000 บาท โดยส่วนใหญ่มีสภาพโสด และมีอาชีพข้าราชการ พนักงานรัฐ นักท่องเที่ยวเคยท่องเที่ยวแบบทรัพยากรธรรมชาติ นิยมเดินทางท่องเที่ยวปีละ 2-3 ครั้ง ส่วนใหญ่เลือกที่จะเดินทางท่องเที่ยวกับหน่วยงาน ใช้เวลาในการเดินทางท่องเที่ยวชุมชนจำนวนหนึ่งวัน ช่วงเวลาการเดินทางท่องเที่ยวแล้วแต่โอกาส และค่าใช้จ่ายต่อคนอยู่ที่ 1,001-3,000 บาท ส่วนใหญ่รู้จักชุมชนเจริญสุข/เข้างังการ

ระยะที่ 2 การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ แบ่งออกเป็น 3 ด้าน พบว่า

2.1 แผนปฏิบัติการการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า คณะวิจัยและคณะกรรมการอาสาสมัครชุมชน 30 คน จัดเวทีระดมความคิดเห็น สรุปบทวนและวางแผนปฏิบัติการการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ โดยแบ่งบทบาทหน้าที่และกำหนดวันเวลา สถานที่ในการปฏิบัติการ เพื่อให้อาสาสมัครจำนวน 30 คน สามารถจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนตนเองได้ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ได้มีการแสดงออกมาในรูปแบบชิ้นบันไดผลลัพธ์ มีทั้งหมด 5 ขั้น ดังนี้ บันไดผลลัพธ์ขั้นที่ 1 เกิดคณะกรรมการที่มาจากส่วนร่วมทั้ง 3 หมู่บ้าน บันไดผลลัพธ์ขั้นที่ 2 ชุมชนมีความรู้และตระหนักถึงสถานการณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บันไดผลลัพธ์ขั้นที่ 3 ชุมชนมีการขับเคลื่อนงานตามแผนปฏิบัติการที่วางไว้ บันไดผลลัพธ์ขั้นที่ 4 คณะกรรมการทำงานสามารถติดตามการดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ หัวใจสำคัญในบันไดขั้น 3-4 เน้นกิจกรรมการพัฒนา และการตรวจสอบอย่างมีส่วนร่วมบนฐานข้อมูลชุมชนที่หน้าเชื่อถือและยอมรับร่วมกัน บันไดผลลัพธ์ ขั้นที่ 5 การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเข้างังการมีสมดุลอย่างยั่งยืน

2.2 การพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ได้ทำการจัดจذبอบรมเชิงปฏิบัติการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนทั้ง 9 ด้าน สรุปผลได้ดังนี้ 1) มัคคุเทศก์ท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเข้างังการ พบว่าชุมชนสามารถบริหารจัดการกลุ่ม และนำทักษะการสื่อสารที่ดีไปปรับใช้ในการบรรยายหรือให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยวที่ถูกต้อง 2) การจัดการโฮมสเตย์เพื่อเตรียมการรับนักท่องเที่ยว เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มโฮมสเตย์อื่น และได้มีการประชาสัมพันธ์/สื่อสาร โดยการจัดทำป้ายโปสเตอร์ แผ่นพับโฆษณา คู่มือโฮมสเตย์ ตลอดจนสร้างฐานเครือข่าย โฮมสเตย์ 3) ต้อนรับอาหารพื้นถิ่นท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเข้างังการ เกิดชุมชนอาหาร 5 ชุมชน 4) การเป็นเจ้าบ้านที่ดี พบว่าชุมชนเจริญสุขเกิดแรงบันดาลใจเพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติ เช่น ยิ้มทักทายแสดงความรู้สึกที่ดีและจริงใจต่อนักท่องเที่ยว การแสดงความสนใจและให้ความสำคัญกับการจัดการท่องเที่ยวชุมชน ความกระตือรือร้นในการรับฟังและตอบข้อซักถามการมีอัธยาศัยไมตรีอบอุ่น และปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน 5) การดูแลรักษาต้นทุนทางธรรมชาติป่าเข้างังการ ชุมชนปฏิบัติตามระเบียบ ข้อบังคับ มาตรฐานที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด

และการปลูกพืชแซมหมุนเวียน 6) ประเภทของนักท่องเที่ยวและการสร้างความพึงพอใจ พบว่า การบริหารจัดการเพิ่มเติมการแนะนำข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่เขาพระอังคารและสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชนเจริญสุขมีการสร้างบุคลากรให้มีความชำนาญในการบริหารและให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวได้สถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวก มีการเพิ่มป้ายบอกเส้นทาง ป้ายภาษาอังกฤษแนะนำสถานโบราณวัตถุต่างๆ ด้านศิลปกรรม อนุรักษ์อุทยานเขาพระอังคารให้มีความคงเดิมมากที่สุด 7) สินค้าของที่ระลึกและระบบการตลาด พบว่า ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกมีการกำหนดให้สอดคล้องกับต้นทุนของกระบวนการผลิต มีช่องทางการจัดจำหน่ายและมีการคำนึงถึงความสะดวกในการเข้าถึงตั้งอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวชุมชน การส่งเสริมการตลาด มีการใช้กระบวนการสื่อสารที่หลากหลาย บุคลากร ในชุมชนมีทักษะการบริการที่ดี 8) การสร้างโปรแกรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการวิเคราะห์มูลค่าทางเศรษฐกิจ ได้พัฒนาในส่วนของเว็บเพจที่ต้องการให้เข้าถึง ซึ่งจากการสำรวจความต้องการ QR-code 9) สมดุลทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน สร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เจริญสุขและองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การแลกเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมชุมชนในกระบวนการท่องเที่ยว รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา มีตัวแทนเป็นคณะกรรมการร่วมในทุกระดับ จัดทำแนวทางปฏิบัติ หรือคู่มือการจัดการแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง

2.3 การบูรณาการภาคีความร่วมมือในการสร้างพลังชุมชน จากเวทียืนยันการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ สามารถออกแบบบันไดผลลัพธ์ ดังนี้ 1) ภาครัฐ มุ่งเน้นให้การช่วยเหลือในการประชาสัมพันธ์หรือเชื่อมประสานองค์ความรู้ทางการวิจัยไปสู่นักท่องเที่ยว รวมถึงสร้างการยอมรับและร่วมออกแบบข้อเสนอแนะการท่องเที่ยว 2) ภาคเอกชน มุ่งเน้นการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อสนับสนุนและเสริมแรงให้เกิดการยอมรับรวมถึงกำหนดนโยบายในการจัดการท่องเที่ยว รวมทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ไปยังช่องทางต่างๆ เพื่อสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ 3) ภาคการศึกษา มุ่งเน้นการเชื่อมต่อทางด้านวิชาการ รวมถึงแผนงานและองค์ความรู้ที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในอื่นๆ หรือในรูปแบบคนอื่นเช่นขยายผลไปสู่การเรียนการสอนในชั้นเรียน หรือหลักสูตรพื้นฐาน 4) ภาคชุมชน เน้นการบูรณาการสนับสนุนกำลังคน กำลังกาย เพื่อร่วมกันพัฒนาระบบกลไกให้เป็นรูปธรรมรวมถึงเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ขยายองค์ความรู้ไปในสื่อรูปแบบต่างๆ

ระยะที่ 3 การประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนเจริญสุขอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ สามารถสรุปออกเป็น 2 ส่วนดังนี้ 3.1) บทเรียนการบริหารจัดการ สามารถสรุป (KAP) ของชุมชนเจริญสุขได้ ดังนี้ 1) ด้านความรู้ ในภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากเดิมคิดเป็นร้อยละ 17.33 2) ทักษะ ในภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีทัศนคติมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากเดิม คิดเป็นร้อยละ 7.81 3) ด้านทักษะ ในภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ มีทัศนคติมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากเดิม คิดเป็นร้อยละ 11.74 4) คณะวิจัยทำการวิเคราะห์และเปรียบเทียบผล ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ (KAP) ของกลุ่มอาสาสมัคร 30 คน ที่ร่วมดำเนินการในการปฏิบัติการตามแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ สรุปได้ 5 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นที่ 1 กระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำร่วมประเมิน พบว่า เกิดแผนการดำเนินงานเพื่อความยั่งยืน 1 แผนงาน และ 7 แผนย่อยของชุมชน เกิดคณะกรรมการในการบริหารจัดการชุมชนเป็นรูปธรรมจำนวน 1 ชุดกรรมการ เกิดอาสาสมัครชุมชนที่มีความรู้ มีทักษะ และมีเจตคติที่ดีจำนวน 30 ราย ประเด็นที่ 2 บูรณาการองค์ความรู้และนวัตกรรม พบว่า มีคู่มือองค์ความรู้การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขาอังคารจำนวน 1 ชุดความรู้ ประเด็นที่ 3 อบรม เชิงปฏิบัติการการประยุกต์ใช้องค์ความรู้และนวัตกรรม พบว่า อาสาสมัครชุมชนมีความรู้ความเข้าใจถึงการประยุกต์ใช้องค์ความรู้และนวัตกรรมอยู่ในระดับดีมาก คิดเป็นร้อยละ 85.19 และมีทัศนคติที่ดีต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยว คิดเป็นร้อยละ 90.29

ประเด็นที่ 4 การจัดการท่องเที่ยวชุมชนตามกลไกการบริหารจัดการท่องเที่ยวเกิดมีคฤหบดีท่องเที่ยวชุมชน จำนวน 8 ราย และมีรายได้ต่อการทำงานขั้นต่ำครั้งละ 350 บาท ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น 250 บาท เกิดโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2 โปรแกรม ได้แก่ 1) ศึกษาศาสตร์ชาติทางเส้นรถอีแต็ก 2) ศึกษาศาสตร์ชาติเส้นทางเดินเท้า เกิดการดึงเด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการต้อนรับนักท่องเที่ยว จำนวน 10 คน เด็กและเยาวชนเกิดรายได้ที่สามารถลดภาระของครอบครัวลงได้ ครั้งละ 350 บาท ต่อคน เกิดตำรับอาหารพื้นถิ่นสำหรับนักท่องเที่ยวแต่ละประเภท 5 ตำรับ และเกิดรายได้จากการจัดอาหารต้อนรับนักท่องเที่ยวมื้อละ 150 บาท ต่อนักท่องเที่ยว 1 ราย มีรายได้เพิ่มขึ้น 50 บาท คิดเป็นร้อยละ 33.33 ประเด็นที่ 5 การทดลองตลาดเกิดนักท่องเที่ยว จำนวน 400 คน เข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเขาอ่างครันนักท่องเที่ยวแต่ละประเภทยอมรับการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน และมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับดีมาก คิดเป็นร้อยละ 4.30 กลุ่มอาชีพต่างๆ เกิดรายได้เฉลี่ยละ 350 บาทต่อวัน ต่อครั้งของการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว

อภิปรายผลการดำเนินงาน

งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยชุมชนบนดินแดนภูเขาไฟบุรีรัมย์ คณะผู้วิจัยสามารถอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมชุมชนเจริญสุข ทั้ง 3 หมู่บ้าน ร่วมกันออกแบบกลไกการบริหารจัดการการท่องเที่ยว โดยเริ่มต้นจากสะท้อนปัญหาชุมชนร่วมกันคิดค้นไดโผลลล์พ์ ร่วมกันวางแผน การดำเนินงาน ออกแบบกิจกรรม และได้มีการกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จร่วมกัน ซึ่งเป็นวิธีการบริหารจัดการที่มุ่งเน้น ผลการปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้มีการแสดงออกมาในรูปแบบขั้นบันไดผลลล์พ์ ทั้งหมด 5 ขั้น ดังนี้ ขั้นที่ 1 เน้นการสร้าง ความเข้าใจในชุมชน ขั้นที่ 2 ชุมชนมีความรู้และตระหนักถึงสถานการณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเขาอ่างครัน ขั้นที่ 3 ชุมชนมีการขับเคลื่อนงานตามแผนปฏิบัติการที่วางไว้ ขั้นที่ 4 คณะกรรมการงานสามารถติดตามการดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขั้นที่ 5 การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าเขาอ่างครันมีสมดุลอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ กิ่งแก้ว บัวเพชร (2549) ศึกษากระบวนการ มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชน พบว่า ชุมชนเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ขั้นตอนการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอนคือ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามและการประเมินผล และการรับผลประโยชน์ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็ง ได้แก่ ทุนทางธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนสังคมและวัฒนธรรม ทุนทางกายภาพและโครงสร้างพื้นฐาน และทุนการเงิน ปัจจัยภายในที่เป็นจุดอ่อน ได้แก่ ความขัดแย้ง และ 2) ปัจจัยภายนอกเป็นโอกาส ได้แก่ แผนและนโยบายในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กระแสความนิยมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หน่วยงานภาครัฐ

2. การพัฒนาช่องทางการตลาดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ชุมชนเจริญสุข อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ การจัดการการท่องเที่ยวที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม คณะกรรมการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านทัศนคติที่ดี จึงเกิดโปรแกรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสมกับฤดูกาลและประเภทของนักท่องเที่ยว 2 โปรแกรม ได้แก่ 1) ศึกษาศาสตร์ชาติทางเส้นรถอีแต็ก 2) ศึกษาศาสตร์ชาติเส้นทางเดินเท้า โปรแกรมการท่องเที่ยวนี้เน้นการสมดุลทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยังคงมีการอนุรักษ์ผืนป่าเขาอ่างครัน สอดคล้อง

กับงานวิจัยของ ตูลย์ ทรงไตรย์ (2552) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเขาพระเจดีย์ บริเวณพื้นที่ของสวนสัตว์เปิดเขาเขียว จังหวัดชลบุรี” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเขาพระเจดีย์ และการพัฒนาสร้างคู่มือฝึกอบรมประกอบเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ ซึ่งการศึกษานี้ยังแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมโดยดำเนินการศึกษาสำรวจพรรณไม้ของแนวเส้นทางเดินป่าและ สภาพแวดล้อมทางกายภาพของเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเขาพระเจดีย์ และด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาใช้การสร้างคู่มือ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

3. วิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย จากกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำร่วมประเมินผล กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และติดตามผลการดำเนินงาน จากการติดตามให้กำลังใจพบว่า ชุมชน เกิดความรู้ความเข้าใจและสามารถบริหารจัดการตามแผนการดำเนินงานได้ ส่งผลให้ชุมชน เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านบวก โดยมีระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น มีความรัก ความสามัคคี สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้เกิดการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เกิดการเปลี่ยนแปลงในการขับเคลื่อนนโยบายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีภาครัฐส่งเสริมมีตลาดรองรับเกิดการกระจายรายได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ อรพรรณ เกิดจันทร์ (2556) ผลการศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยว ป่าชายเลนคลองโคกลน พบว่า ทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนั้นมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับดี โดยจัดกิจกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ป่าชายเลนประกอบกับได้มีการกำหนดแผนงานจัดกิจกรรมช่วยให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยวและ ที่สำคัญมีการกระจายรายได้ให้กับในชุมชนท้องถิ่นโดยมีการประชาสัมพันธ์ลักษณะการมีส่วนร่วมทั้ง 5 ด้าน พบว่า 1) ด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุ 2) ด้านการวางแผน 3) ด้านการดำเนินงาน 4) ด้านการรับผลประโยชน์ 5) ด้านการติดตามและประเมินผล ผลการศึกษาการทดสอบความรู้ความเข้าใจของประชาชนท้องถิ่นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า ในภาพรวมคนในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับมาก

ข้อเสนอแนะ

1. การศึกษาชุมชนให้ครอบคลุมรอบด้านเพื่อทดสอบและยืนยันกลไกการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเจาะลึกในแต่ละประเด็นของชุมชนแต่ละพื้นที่
2. การประเมินผลกลไกการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายหลังจากการพัฒนาควรประเมินให้เห็นผล ระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ว่ามีผลกระทบอย่างไร
3. ควรมีการสร้างแผนบูรณาการเครือข่ายชุมชนและหน่วยงานภาคี เพื่อให้แต่ละส่วนได้ทราบบทบาทหน้าที่และแนวทางส่งเสริมความร่วมมือในระดับต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์
ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560 – 2579) และแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560 – 2564). กรุงเทพฯ. 2560

- กิ่งแก้ว บัวเพชร (2549). การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- ตุลย์ ทรงไทรย์. (2552). การพัฒนาเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ เขาพระเจดีย์ บริเวณพื้นที่ของสวนสัตว์เปิดเขาเขียว จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). ร่างยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579). สืบค้น 20 เมษายน 2562, สืบค้นจาก www.nesdb.go.th/download/document/SAC/NS_Draftplan-Aug2017.pdf
- อรรธรณ เกิดจันทร์. (2556). การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชายเลน คลองโคน จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยาลัยเทคโนโลยีสยามบริหารธุรกิจ : นนทบุรี

